

Potrebno je, na kraju, spomenuti i određene nedostatke djela. Dr. Antoljak je, po užoj struci, medievist, zbog čega je razdoblje do kraja XVIII. stoljeća obrađeno mnogo opširnije nego kasnije razdoblje. Vjerojatno je tehnički bilo moguće, kada se već išlo na proširivanje prvog izdanja, opširnije izložiti važnije događaje (ne samo političke) iz druge polovice XIX. i XX. stoljeća. Pojedini temeljni izrazi, poput »Hrvatske«, nisu dovoljno jasno određeni. Tako se, na primjer, teško može koristiti ovaj pojam, bilo u političkom, bilo u etnografskom smislu, za određeno područje prije nego što su se na nj uopće doselili Hrvati, tj. prije VII. stoljeća. Na povijesnim kartama granice Hrvatske uvijek su vrlo jasno označene, iako se za nekadašnje države može samo uvjetno govoriti o granicama. Fiksne i točno određene granice javljaju se tek s formiranjem modernih centraliziranih država u zapadnoj Europi u XVII. i XVIII. stoljeću.

Tomislav Markus

ŠTEFANIJA POPOVIĆ, Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848. Sastav seljačkog posjeda na hrvatsko-slavonskim vlastelinskim imanjima u doba ukidanja feudalizma. Zagreb, 1993., Izd. Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 274 str.

Kao 15. svezak serije Monografije Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta objavljena je 1993. monografija Štefanije Popović »Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848.«, što je dio njene disertacije, obranjene na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u svibnju 1990. pod nazivom »Sastav seljačkog (selišnog i želirskog) posjeda na vlastelinskim imanjima u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji u doba ukidanja feudalnih odnosa (prema opratima Zemljorasteretnog ravnateljstva iz 1854/1855).«

Knjiga se sastoji od četiri osnovna dijela. U prvom, uvodnom dijelu daje se izvanredno koristan pregled historiografske literature i dokumentarnih izvora, napomene i objašnjenja, kratak pregled razvoja kasnofeudalnih urbarijalnih odnosa na području Banske Hrvatske i Slavonije u 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća, opisuje se upravna podjela Banske Hrvatske i Slavonije u doba razrješavanja urbarijalnih odnosa 1854. te kriteriji podjele seljačkog (i selišnog i želirskog) posjeda u doba ukidanja feudalnih odnosa.

Tu je i veoma kratak osvrt na procese likvidacije feudalnih odnosa od 1848. do 1860. i djelatnost Zemljorasteretnog ravnateljstva. No u drugom dijelu dana je struktura seljačkog posjeda, kako selišnog tako i želirskog, po županijama i kotarevima, pa iz toga možemo izvući zanimljive podatke o bogatstvu i siromaštvu pojedinoga kraja Hrvatske.

Međutim, budući da današnje županije, a ni kotarevi, nisu identični kotarevima iz vremena procesa zemljišnih rasterećivanja, ne postoji mogućnost usporedbe.

Utoliko je za nas zanimljiviji treći dio knjige koji obrađuje posjed prema vlastelinskim imanjima. Budući da će biti velika zadaća hrvatske povjesnice da obradi povijest velikaških obitelji ne samo na osnovi kulturno-crkvenih ostavština i parkova već i njihovoj ulozi za određeni kraj i ljude, to podaci koje je Štefanija Popović sintetizirala, a još više oni kojima se koristila prilikom pisanja ovog rada, privlače veliku pozornost. Popovička je prikazala 656 vlastelinskih imanja na području Banske Hrvatske (riječke, zagrebačke i varaždinske županije) i Slavonije (požeške i osječke županije te iločki i rumski kotar), na kojim imanjima je živjelo 7670 želira (posjednika samo kuće i okućnice, uglavnom nadničara ili obrtnika),

52.093 selišna domaćinstva i 34.988 selišta. Budući da je očuvani materijal fragmentaran, autorica se sukobila s velikim teškoćama, pa se morala domišljati kako da pribavi podatke potrebne za sintezu. Za 51 imanje nije uopće pronašla zamjenbeni materijal, pa su tako izvan analize ostala neka izvanredno zanimljiva imanja kakva su, na primjer, bila na području Vinodola i Bribira, Novih Dvora, Cernika, Broda, Spišić Bukovice i drugih. Iako se radi o sinteznoj analizi, autorica je izvanredno koristan posao učinila objavljivanjem podataka o najvećim veleposjedima upućivanjem na njihovo stanje u doba ukidanja feudalnih posjeda 1854. godine. Tako su doneseni podaci za želin kao posjed obitelji Erdoedy, čiji su se posjedi nalazili razbacani u 49 urbarijalnih općina, odnosno u kotarevima Dugo Selo, Velika Gorica, Pisarovina i Sisak, zatim za posjed Moslavinu, (posjed Erdoedyjevih) Novi Marof, (posjed Georga Erdodyja) Pakrac, (posjed Julija Jankovića, velikog župana požeške županije), Kutjevo obitelji Turković, Viroviticu njemačkoga kneza Georga Wilhelma Schaumburg Lippea, dakovo biskupa Josipa Jurja Strossmayera, Miholjac Donji upravitelja Gustava Prandaua, Vukovar Carla Eltza, Ilok kneza Livija III. Odescalchia, te Rumu Petra Pejačevića, velikog župana virovitičkog. Autorica je prikazala vrlo detaljno i tko su bili tražioc odštete, te je objavila i 710 imena svjetovne vlastele, koji su činili 84,2 % svih prijavitelja, a od kojih je 7/8 živjelo u Hrvatskoj, pa prema tome treba korigirati ustaljeno mišljenje da feudanci nisu živjeli s narodom. S obzirom na usitnjenost posjeda mnogi su i te kako morali surađivati sa seljačkim obiteljima koje su živjeli na njihovim selištima, pa će se tu morati potražiti identitet hrvatskog plemstva naknadnim istraživanjima. Zahtjeve za odštetu podnijelo je i 20 ustanova, od čega je najveći tražilac bio dakovački stolni kaptol, koji je imao 1786 selišta. Zahtjev je podnijelo i 113 župnika, ali su se posjedi crkvenih župa nalazili samo u varaždinskoj i zagrebačkoj županiji i tu se radilo o malim posjedima. Vrlo je zanimljiv odnos seljačkoga selišnog posjeda i vlastelinskih imanja, pa je autorica izračunala da je u Banskoj Hrvatskoj bilo 28 kotara i 870 urbarijalnih općina, a u Slavoniji 14 kotara i 496 općina, pri čemu su slavonska imanja kompaktnija i zato produktivnija. Autorica je objavila i nazive urbarijalnih općina s njihovom pripadnošću imanjima i kotarevima, čime je zapravo načinila kazalo strukture i urbarijalnih općina i posjeda.

Četvrto poglavlje obrađuje diobu seljačkih zadružnih posjeda do 1848. i u prvim godinama nakon ukidanja feudalnih odnosa. Autorica upotrebljava, dakako, naziv kućnih zadruga za obiteljske posjede, a zanimljivo je da prve podjele zadružnih posjeda utvrđuje u 1802. u zagrebačkoj županiji na imanju Prečec, te onda po županijama donosi tabele podjela do 1847. i u razdoblju od 1848. do 1854., kada je počeo novi proces, koji se već može pratiti preko statistika upravnih vlasti. Zanimljiv je podatak da je u Banskoj Hrvatskoj podijeljeno do 1854. godine 2977 kućnih zadruga, od kojih 90,2 % prije 1848. godine. Na slavonskom području podijeljeno je 1349 kućnih zadruga, a prije 1848. je podijeljeno 89,2 % zadruga. Popovička je kvantitativno dokazala da je raspadanje kućnih zadruga najprisutnije na krupnom feudalnom posjedu, pa je kao i u ostalim dijelovima knjige tabelarno i grafički prikazala ovaj proces.

Velika je šteta što nije objavljen i zadnji dio Popovičkine disertacije, a na temelju kojeg su izvedeni svi zaključci u ovdje objavljenoj knjizi. Ovaj ispušteni dio sadržava 605 tabela, za svako vlastelinsko imanje ima posebna tabela na kojoj je naveden broj i postotak selišnih posjednika i selišta razvrstanih u 11 kategorija s najbitnijim elementima za svaku urbarijalnu općinu. Prije ili kasnije morat će se objaviti i taj materijal, jer povijest hrvatskog plemstva sastavni je dio povijesti hrvatskoga gospodarstva. Možemo zaključiti da smo, usprkos određenoj fragmentarnosti izvornog materijala na temelju kojeg je ova knjiga rađena, a o čemu se mora voditi računa prilikom korištenja ovom knjigom, dobili prvu cjelovitu i jedno-obraznu sliku kasnofeudalnog stanja na plemićkim, crkvenim i komorskim imanjima u civilnoj sjevernoj Hrvatskoj, a koje stanje je polazna osnovica za daljnja proučavanja agrarne povijesti u drugoj polovici devetnaestog stoljeća. Knjiga je faktografski vrlo pouzdana, rezultat je dugotrajnog istraživanja i predstavlja znatan pomak u povijesti našeg agrara.

Mira Kolar-Dimitrijević